

Alojz Jembrih
Zagreb

UDK 27-23=03=163.42"15"
UDK 929 Konzul S.:929 Trubar P.

TRUBAROVA ZAUZETOST KOD PREVOĐENJA I TISKANJA HRVATSKIH KNJIGA U URACHU

Primož Trubar je pomembna osebnost v zgodovini oblikovanja slovenskega knjižnega jezika. Prav tako je pomembno tudi njegovo sodelovanje s Stipanom Konzulom v Urachu pri prevajanju Nove zaveze in drugih knjig v hrvaški jezik, kar podrobneje prikazuje in vrednoti pričujoči prispevek.

reformacija, hrvaški prevod Biblije, tiskarna v Urachu, cirilica, Primož Trubar, Stipan Konzul

Primož Trubar is an important figure in the history of the development of the Slovene standard language. Of equal importance is his collaboration with Stipan Konzul in Urach on the translation of the New Testament and other books into Croatian, which is presented and evaluated in this contribution.

Reformation, Croatian translation of the Bible, printing works in Urach, Cyrillics, Primož Trubar, Stipan Konzul

1 Trubar i Vergerije: poticajni dijalog, pripreme za tisak

Kad bi se postavilo pitanje tko je uopće dao poticaj za prevođenje *Biblije* na slovenski i hrvatski jezik, onda se, prema dosadašnjim podacima, doista može reći da je to ipak bio Petar Pavao Vergerije ml. (1498–1565). Taj se odgovor nazire u Trubarovim riječima, u predgovoru slovenskoga prijevoda *Novoga zavjeta (Ta prvi deil tiga noviga testamenta [...])* (1557). Kad god će se pisati o prevoditeljskoj djelatnosti u Urachu, te će se rečenice uvijek navoditi kao svjedočanstvo. Stoga ih i ja navodim u slovenskome prijevodu. Budući da je Trubar želio biti što objektivniji u svojim informacijama, on je u predgovoru svojega NT (1557), doduše na njemačkome jeziku, zapisao:

Zgoraj omenjeni gospod Vergerij mi je pisal, brž ko me je iztaknil, zapovrstjo nekaj pisem, želeč od mene izvedeti, če bi upal prevesti Biblijo v slovenski in hrvatski jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z duše in telesom; da ima dobra poroštva od nekaterih knezov in gospodov, ki so tudi pripravljene pomagati pri tem potrebnem in blagem delu. Gospodu Vergeriju sem na njegovo pisanje in željo odgovoril najprej nekajkrat pismeno in nato, ko sva se sešla, vpričo nekaterih veleučenihi teologov takole: Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsagdo pa, ki bi

hotel prevajati Biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. [...] razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati (glagoljice ne pozna, A. J.). zatorej, sem rekel takrat, se nočem lotiti tega imenitnega in težkega dela, prevajanja Biblije, razen če se mi dodelita dva kranjska ali spodnoštetjska duhovnika ali dva učenjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski. (Rupel 1966: 74–75; njemački tekst v. u: Sakrausky 1989: 96–97; Jembrih 2007: 29.)

Nešto je slično bio zapisao i Christian Friedrich Schnurrer koji kaže da je Vergerije za ostvarenje svoje ideje uspio predobiti Primoža Trubarja:

[...] Er (Vergerije, A. J.) hatte aber Truber ausgekundschaftet. [...] Als er (Trubar, A. J.) nun von Vergerio schriftliche Anfrage erhielt, ob er sich getraue, die Bibel in die Windische und Crobatische Sprache uz übersetzen, wozu er selbst nach aller Kräfte helfen wolle, auch von einige Fürsten und Herren Beihilfe zu schaffen vermöge; so wurde der Antrag freilich nicht abgewiesen. [...] der Erfolg war dieser. Truber verfertigte nun eine windische Übersetzung von dem Evangelium Mathaei, Vergerio bewirkte, dass der Herzog die nöthige Kosten bewilligte, die vorläufige Nachrichte davon erregte in Krain unter den Evangelischen eine lebhaftige Freunde [...] auch der Land propst, Johann Brentius, begünstigte das Unternehmen. (Schnurrer 1799: 14.)

Međutim, imamo li na umu rečenice iz Trubarova predgovora NT (1557) u kojima navodi kako je njegova zamisao oko prijevoda Svetoga pisma za Hrvata i Slovence već postojala za njegova boravka u Ljubljani, onda je Vergerije bio samo konkretni poticatelj za takvo ostvarenje. Trubar, naime piše:

[...] ko sem pri vas pridigal v slovenskem jeziku iz latinskih in nemških knjig, sem često vzdihnil in vzkliknil k Bogu, naj se zaradi posvečenja svojega imena in razširitve svojega kraljevstva milostno ozre tudi na naš ubogi, preprosti, dobrosrčni slovenski narod [...], ter da bi se sv. pismo in dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnile v slovenskem in hrvaškem jeziku. (Cit. Barbarič, 1986: 59; Sakrausky 1989: 90–108; Jembrih 2007a: 20.)

Ovdje mi se čini bitnim spomenuti još neke Trubarove rečenice iz njegova predgovora slovenskoga prijevoda NT (1557) iz kojih se razabire povezanost s hrvatskim jezikom. Naime, kad objašnjava da zbog svojih propovjedničkih obveza s prijevodom ne napreduje brzo, onda će reći da kod prevođenja

[...] moram imati pred sobom dva latinska, dva njemačka, jedan talijanski NT i jednu hrvatsku misnu knjigu (ein Crobatisch Meßbuch) koja je nanovo u Veneciji tiskana latiničkim slovima (Wölches newlich zu Venedig mit Latinischen Buchstaben gedruckt worden), te svaku riječ zasebno najprije usporedim sa svim prijevodima i također s Erazmovim *Annotationes* i drugim komentarima kako bih odlučio koji prijevod trebam slijediti, a na to odlazi mnogo vremena. (Sakrausky 1989: 100.)

Što se tiče misne knjige koju Trubar spominje, to je mogao biti samo *Lekcionar* Bernardina Splićanina, drugo izdanje iz 1543. (prvo 1495., treće izdanje 1586.), u kojemu su poslanice i evanđelja na hrvatskome jeziku. Isti je *Lekcionar* koristio

svakako i Stipan Konzul prevodeći NT na hrvatski. Dakle, u toj je suradnji vidljiva i jezična hrvatsko-slovenska uzajamnost.

Koliko je Trubarov predgovorni tekst NT (1557) bio, na neki način, tekst opravdanja za prevođenje i tiskanje slovenskih i hrvatskih knjiga u Urachu, toliko je to bio i poticaj njemačkim knezovima, vojvodama i čelnicima pojedinih gradova u Njemačkoj da taj pothvat novčano podupru. Zato je i još ovo zapisao:

Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po svej Hrvatski in Dalmaciji, ampak govore ga tudi mnogi Turki. [Trubar misli na Južne Slavene koji su pod turskom dominacijom na Balkanu, A. J.] Sam sem slišal od mnogih, da ga govore in pišejo tudi v Carigradu na dvoru turšekga cesarja. [Misli na Slavene janjičare, A. J.] Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužički jezik; prav tako oni našega. To da dobri pogumni Hrvatje tudi nimajo ne biblije ne vsega katekizma v svojem jeziku in pismu, kakor mi Slovenci ne. Doslej so se morali zadovoljiti zgolj s svojo mašno knjigo in brevirjem. Te dve knigi pa sta bili pred mnogimi leti tako temno in nerazumljivo prevedeni, da njihovi duhovniki sami ne razumejo mnogih besed, še v nedeljnih in navadnih evangelijih ne. (Cit. Rupel 1966: 72–73; Sakrausky 1989: 92–93; Jembrih 2007a: 20.)

Takvim je diskursom Trubar želio uvjeriti njemačke podupiratelje kako je Hrvatima neophodan prijevod *Biblije* na hrvatskome narodu razumljivome jeziku. Vjerojatno pod dojmom Vergerijeva prijedloga da se Trubar prihvati prevođenja i da prihvatiti latinička slova u predgovoru NT (1557) je kazao i ovo:

To naše prevajanje pa bo po mojem mnenju napotilo tudi nekatere hrvaške duhovnike, ki se povsod po slovenskih deželah vzdružujejo z branjem maš, da se bodo naučili brati latinsko pisavo in da bodo naše spise prevedli v svoj jezik in pisavo. (Cit. Rupel 1966: 81; Jembrih 2007a: 26.)

Kao što je poznato, u Kranjskoj su se, bježeći iz Istre, sklonili pred inkvizicijom neki katolički svećenici koji su ili simpatizirali reformaciju ili su joj se priklonili.

Budući da je Stipan Konzul (1521–1579), napustivši 1549. godine zbog svojih reformacijskih uvjerenja župu Stari Pazin u Istri i došavši najprije u Kranj potom u Ljubljano, već 1552. godine kod Trubara u Njemačkoj, u Rothenburgu na Tauberi, posve je razumljivo da su se obojica ubrzo suradnički dogovorila u pothvatu prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik. »Tako se je zgodilo, da se je Konzul o Božiću leta 1557 na Trubarjevo prigovarjanje lotil prevajanja slovenskih knjig v hrvaščino« (Rupel, 1961/62: 53; Jembrih 2007a: 28–33). Konzul je počeo prevoditi Trubarov NT (1557) da bi već 1599. godine dio prijevoda dospio u Ljubljano pred Kranjske staleže koji su odlučili, u nazočnosti Antuna Dalmatina i Matije Klombnera, da se taj ogledni hrvatski prijevod NT pošalje u Metliku, središte protestantizma, i da ga pregledaju i odobre znalci glagoljice i hrvatskoga jezika.

U svojem pismenom izvješću od 28. kolovoza 1559, uz ostalo, predlažu da se prijevod tiska na glagoljici i ćirilici (Kostrenčić 1874: 1–2; Jembrih 2007:

138–142). Kada je odobrenje stiglo, trebalo je početi s pripremama za tisak na glagoljici.

Budući da je Stipan Konzul bio vješt u glagoljici, i sam nekada pop glagoljaš u Istri, jasno je da ga je Trubar poslao u Nürnberg da tamo priskrbi glagoljska slova. O tome Konzulovu poslu Trubar će pisati kralju Maksimilijanu II. 1. travnja 1560.: »[...] enemu hrvaškemu duhovniku, namreč gospodu Štefanu Konzulu, sem pisal naj se odpravi v Nürnberg (in upan, da je še tam) in naj da urezati in uliti hrvaške črke« (Rajhman 1986: 62). Još 2. siječnja 1560. informirao je Trubar Maksimilijana II.: »In z omenjenim Štefanom Konzulom meniva, da spočetka, dokler ne bo znano, ali bomo s pokusom uspeli po vsej Hrvaški, Dalmaciji in Bosni, ni treba porabiti veliko denarja in dava zato natisniti v hrvaščini, ko dobiva črke, najprej samo katekizem ali enega samega evangelista.« (Rajhman 1986: 42–43.) No, bez novčane potpore teško je bilo što početi. Zato Trubar i piše:

Če bi pri kršćanskih volilnih knezih in gospodih le toliko podpore in pomoči mogel dobiti, da lahko omenjena dva Hrvata (Konzula i Antuna Dalmatina, A. J.) vzdrževal pri tisku [...] da bi plačal tisk, bi začeli hrvaško tiskanje v 10 ali 12 tednih, zakaj črke bodo v 7 ali 8 tednih izdelane. Zato naj vaša milost kakor doslej stori, kar more, za to naše zapoičeto vzvišeno delo, da bi nam bilo pomagano, kakor je zgoraj povedano. (Rajhman 1986: 62.)

Trubarovo je pismo trebalo Maksimilijana II. potaknuti da im pruži novčanu pomoć, što je on i učinio poslavši kasnije Ivanu Ungnadu 400 zlatnika. Stipan Konzul boravio je u Nürnbergu od 23. travnja do 20. kolovoza 1560. gdje je dao lijevati i rezati glagoljska slova od *dobrih i umetljivih nemških meštara* i to po uzoru na *staru hrvacku štampu u Brivijalih i Misali*. Nakon izrade glagoljskih slova trebalo je otisnuti probni otisak, što je i učinjeno u obliku tzv. velikoga probnog lista (200 primjeraka, *Crobatische Probezedel* 1560). O tome je Trubar izvijestio najprije virtemberškoga vojvodu Krištofa (13. srpnja 1560.), a potom i kralja Maksimilijana II. (15. srpnja 1560.):

[...] Poleg tega najponižnije naznanjam vašemu kraljevem veličanstvu itn. Da je moja najveća kranjska knjiga (katere vsebino in register le-tu vdrugeč pošiljam) že prenesena v hrvaški jezik in pisavo. In hrvaške črke, namreč petero alfabetov, tako (so) dobre in še boljše, kakor jih imajo v Benetkah, in kar je treba za poln tisk imamo pri roki. (Rajhman 1986: 69.)

Doista, ako se usporede nirnberška glagoljska slova s istima u hrvatskim misalima i brevijarima tiskanim u Veneciji, Konzulova su ipak ljepša. Zašto Konzulova slova? Zato što ih je on odabrao, bio prisutan pri njihovoj izradi u Nürnbergu.

Kada je sve bilo spremno za početak tiskanja, Stipan Konzul je iznenada obolio i nije bilo nade za njegov skori oporavak. Trubar se našao u neprilici.

Stopil je k Ungnadu v Urach in se oglasil v Stuttgartu pri vojvodi ali njegovih oblastnikih ter dosegel, da so se v Tübingenu sešli učeni možje, ki se jim je pridružil tudi Ungnad. Sklenili so, da je treba delo nadaljevati. Tedaj se je Ungnad odločil, da

prevzame Trubarjevo slovensko-hrvaško podjetje. [...] Ungnad mu je postal lastnik in blagajnik, Trubar principal, Konzul prevajalec in korektor. (Rupel 1961/62: 54–55.)

Trubar će 26. siječnja 1561., dakle ubrzo nakon spomenutoga sastanka, pisati Kranjskim zemaljskim staležima, uz ostalo:

[...] In po dolgem ugibanju in ko sem začel tiskati pisma, je prišel gospod Ungnad k nam u Tübingen. Z njegovo milostjo in z drugimi učenimi osebami sem začel govoriti in se posvetovati, kako ukreniti, da bi se osnoval hrvaški tisk in da bi uspeval. Na to so mi gospod Ungnad in nekateri doktorji, tudi gospod Štefan Konzul vem, svetovali, naj urno odpravim lastnega sla k našim milostnim in gospostvom in k Ljubljčanom ter pišem, da bi nam semkaj poslali enega ali dva sposobna Hrvata hkrati s popravljenimi izvodi; ta dva ne bosta drugega delala ko samo popravljala. Nemški tiskarji si upajo sami staviti, ker znajo staviti hebrejsko in grško. (Rajhman 1986: 80–81.)

Trubar će potom u pismu nastaviti:

Po tem nasvetu pošiljam tega lastnega sla vašim milostim, gospodstvom in Ljubljčanom, presilno in z Bogom proseč, da bi za voljo božje časti in blaginje hrvaške cerkve še ta strošek hoteli izdati za enega ali dva Hrvata ter ga ali ju čimprej poslali z enim konjem in popotnico semkaj v Tübingen. Tukaj bosta imela od kneza dober prežitek in primerno plačo, da bi z njuno pomočjo začeli hrvaško tiskati. Gospod Štefan nam tokrat ne more pomagati. [...] Tako bom še te 4 tedne le-tu in u Kemptenu na lastne stroške [...] z veseljem pričekoval večkrat omenjene Hrvate in zlasti gospoda Antona, ki je lep čas pri Klombnerju bil, hkrati s popravljenimi zvodi, ki jih je gospod Štefan poslal Ljubljčanom. (Rajhman 1986: 80–81.)

Iz pisma se razabire da Trubar iz Ljubljane traži novčanu pomoć za dvojicu koja će doći u Tübingen. Konzul je bolestan i ne može pomagati u prevođenju. Trubar će ostati još četiri tjedna u Kemptenu čekajući posebno Antuna Dalmatina koji je u Ljubljani već ispravljao Konzulov tekst NT (1559). Dalmatin je doista došao u Kempten Trubaru u drugoj polovici ožujka 1561.

Prije no što se započelo s tiskanjem na glagoljici, Trubar je na njemačkome jeziku dao tiskati knjižicu od 12 stranica u kojoj se obraća Ungnadu, a onda i njemačkim čitateljima, mogućim podupirateljima. Naslov knjižice glasi: *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher die von Primo Trubero biß auff diß 1561. jar in Truck geben seind und jetzt und zum anderen in der crobatischen Sprach mit zweierlei crobatischen Geschrifften nämlich mit Glagola und Ciruliza werden getruckt [...].* Ili u prijevdu: *Register in kratka vsebina vseh slovenskih knjig, ki jih je Primož Trubar do leta 1561 dal v tisk in se jih bo zdaj dodatno tiskalo v hrvaškem jeziku v dveh hrvaških pisavah, namreč v glagolci in cirilici [...]* Tiskano v Tübingenu pri Ulricha Morharta vdovi 1561. U toj se knjižici na početku obraća: *Krščanskemu, plemenitemu in blagorodnemu gospodu, gospodu Ivanu Ungnadu, baronu Sonevškemu in rimskea cesarskega veličanstva svetovalcu itn., dakle najpouzdanijemu čovjeku koji mu je obećao svoju pomoć pri tiskanju hrvat-*

skih knjiga. Trubar navodi nekoliko razloga zbog kojih se započinje s tim izdavačkim projektom, odnosno zašto je uopće dao tiskati taj Registar. Trubar će reći:

Drugi in najvažniji razlog, da se je ta Register natisnil, pa je ta le: iz posebne previdnosti in odredbe božje se sveto biblijsko pismo in druge pobožne knjige se le zdaj, v tej hudih zadnjih časih, prevajajo tudi v slovenski in hrvaški jezik in tiskajo v treh različnih pisavah, kar se, odkar svet stoji, še ni zgodilo, saj se do zdaj slovenski jezik nikoli ni pisal, še manj pa tiskal. Hrvati sicer že dolgo časa uporabljajo svojo pisavo, vendar celotne Biblije doslej niso imeli, tudi nobenega popolnega katekizma, nobene postile ne drugih krščanskih knjig razen svojih nerazumljivih brevirjev in mašnih bukev. [...] Odkar pa smo začeli, se kaže pri delu in napravah, da potrebuje to podjetje izdatnih sredstev, zlasti ker je treba urediti dva docela novi tiskarni z novimi tujimi črkami (misli na glagoljička i ćirilica slova u odnosu na latinička), privedi iz daljnih dežel z ženo in otroki prevajalce in stavce (slagare), puncorezce (slovorezce), livarje (slovolijevce), in več drugih pripadajočih oseb, plačevati nje in tiskarje ter jih založiti s paperjem. Poleg tega je treba tiskane knjige z velikimi stroški pošiljati nad 100 milj daleč in jih več kot polovico razdeliti zastonj (bez novčane naknade), saj preprosti človek v slovenskih in hrvaških deželah, ki ga Turki in drugi hudobni ljudje brez prestanka ropajo in ugonablajo, prav je ubog in siromašen. (Prev. Janko 1997: 10–24.)

Trubar je sve to naznačio da bi se uvidjelo s kolikim je troškovima vezan njihov prevoditeljsko-izdavački posao i da on i njegovi suradnici neće nikako moći sami to financirati.

2 Trubarova zauzetost u predgovoru glagoljskoga izdanja NT (1562)

Svoju zauzetost za hrvatsku tiskanu knjigu u Urachu Trubar će i dalje očitovati u njemačkim predgovorima što će ih pisati tim knjigama. Njegovih deset njemačkih predgovora tome najbolje svjedoči (v. Sakrausky 1989). Kad se započelo s prevođenjem i tiskanjem hrvatskih knjiga, iako je tada boravio u Ljubljani, Trubar je uputio pismo Kranjskim zemaljskim staležima (10. veljače 1562.) u kojemu, uz ostalo piše:

[...] Iz tega lahko vaše milosti in gospostva spoznajo, da morava gospod Ungnad in jaz še naprej prosjačiti in nagovoriti druge kneze, tudi nekatera cesarska mesta za več pomoči za hrvaški tisk. To se bo zgodilo v 14 dneh, če bodo dotiskali prvi del hrvaške nove zaveze in dva nemška predgovora, prvi za omenjeno hrvaško zavezo, drugi za cirilske *Edne kratke razumne nauke* (locos theologicos), oba sta naslovljena na kralha Maksimilijana. V prvem predgovoru sam opisal in orisal Turke in krstijane, ki bivajo v Srbiji, Bolgariji, Bosni, na Hrvaškem, v Dalmaciji, na Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem, na Krasu in v Istri, njihove navade, lastnosti, običaje, obrede, izročila, vero, praznoverje (tudi romarsko pot pri Gornjem Gradu sem opisal), nadalje njihov strah, stisko in nesreče, ki jim jih povzročajo Turki itn. (Rajhman 1986: 106.)

Treba reći da je taj Trubarov predgovor u glagoljskome NT (1562) pisan njemačkim jezikom, goticom, a prvi put uopće preveden na hrvatski jezik 2007. prigodom pretiska istoga NT u Zagrebu. Trubar je u spomenutome pismu izričito izjavio

da iz njegova predgovora (opisa koji je naveo) »bodo vsi Nemci spoznali, kako zelo trebujemo ta ljudstva naše prevajanje in tisk.« Za drugi je predgovor, Trubar naveo: »Ta predgovor sem napisal tudi v slovenščini za augsburško veroizpoved, ki jo nameravam tiskati v 14 dneh v Tübingenu, čim bodo latinske črke prenovljene, ker so izrabljene, stare, da z njimi ni mogoče čitljivo tiskati.« (Rajhman 1986: 104.)

Budući da je Trubarov predgovor glagoljičkom NT (1562) jedan od najopširnijih tekstova u kojemu ima zanimljivih podataka (opisa) koje je bio u pismu (gore) spomenuo, smatram da je zbog toga opravdano navesti barem dio iz toga predgovora. Kao što je spomenuto, Trubar je tekst posvetio *Presvijetlome i najmoćnijemu vladaru i gospodaru, gospodinu Maksimilijanu, kralju Češke, nadvojvodi Austrije, vojvodi Burgundije, gornje i dolnje Šleske, markgrofu Moravske, grofu Tirola* itn.

[...] Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi i Bugari također imaju vlastite jezike, pisane dvjema vrstama pisama ili slova, ali do sada nisu imali nijednu cjelovitu Bibliju ili katekizam na svome jeziku, nego su si morali pomagati brevijarima, molitvenicima i misnim knjigama, a te su knjige napisane prije mnogo godina i tako su nejasne i nerazumljive, spremiješane u prijevodu s mnogim latinskim riječima, da čak ni sami svećenici ne razumiju mnoge riječi u nedjeljnim Evanđeljima.

Time je Trubar želio pokazati da zbog takve situacije Hrvati trebaju dobiti cjelovitu Bibliju na svome narodnom, razumljivom jeziku. Stoga će i Maksimilijanu uputiti riječi:

[...] Otkada je Vaše Kraljevsko Veličanstvo posebnom milošću te po Božjem nalogu i providnosti najmilostivnije uputilo prvu i veoma obilnu pomoć za ovo izrazito kršćansko i nužno djelo, prvenstveno za ćiriličku tiskaru i slova (jer njima se kršćani u Turskoj, kao i Turci koji žive u Europi najviše koriste), te odobrilo daljnju pomoć i potporu za njegovu provedbu, to je navelo i ponukalo našega kršćanskoga vladara i milostivoga gospodara vojvodu Krištova od Württemberga itn. da naredi neka se najuglednijim hrvatskim prevoditeljima dodijeli dobar stan i hrana, a meni župa ovdje u Urachu.

[...] Inače, što se tiče doprinosa, potpora i priloga za ovo djelo, vaše Kraljevsko Veličanstvo i svi drugi trebaju znati da smo s nužnim izdancima postupili predano, štedljivo, oprezno i razborito te da će se i ubuduće s trošenjem istoga (kao nekog općeg crkvenog dobra) postupiti najsavjesnije i samo prema potrebi. Naš milostivi gospodar i vjerni promicatelj i upravitelj ovoga djela, visokorodni gospodin barun Hans Ungnad (kojega je Bog po posebnom nalogu doveo u našu zemlju i koji nam je također posudio, ponudio i stavio na raspolaganje veliku svotu vlastitoga novca) daje uredno i marljivo zapisati svaki pojedini prilog i sve izdatke, i to ne bez našega znanja i znanja prevoditelja, tako da je Njegova milost zajedno s nama spremna i voljna u svako vrijeme i svima položiti dobre, čiste i ispravne račune za sve primitke i izdatke koji se tiču ovoga pothvata.

Dakle riječ je o računima koji su bili doista pedantno vođeni i potvrđeni pred sveučilišnim povjerenstvom u Tübingenu (v. Bučar 1920, 1941). Da bi iznova uvjerio u trošak oko prevođenja i tiskanja hrvatskih knjiga, Trubar će pojasniti:

Pritom valja također znati i doista vjerovati da to djelo zahtijeva veliku svotu novaca, jer tu su rezači, ljevači i priređivači matrica, i to za toliko različitih stranih slova. Zatim su tu oni koji su nam napravili preše i sve drugo što pripada dvjema novim tiskarama, a to su naplatili dobro i obilato. I slagari i tiskari, kojima su to nepoznata slova i jezici, zahtijevaju dobar prihod, baš kao i prevoditelji, te plaću i put ovamo iz Hrvatske i natrag. A ako želimo da s ovim našim tiskanim knjigama među gore spomenute narode dospije prava, stara kršćanska vjera i ondje se ukorijeni, sve knjige moraju se za njih uvezati, budući da oni nemaju knjigovezca. Knjige je potrebno i odaslati u njihove zemlje, i to uz velike troškove i opasnost (jer poznato je da će Turci i papisti zatući, progoniti i prognati svakoga tko raspačava knjige) i često ih prodavati upola cijene ili čak dijelom razdijeliti, budući da su te ljude Turci ili pak njihovi vlastiti gospodari većinom učinili potpunim siromasima i da su teško opterećeni neprestanim ratovanjem te su zapali u toliku bijedu da jedva preživljavaju i ne mogu kupovati takve knjige.

Trubar je doista predočio stvarno stanje vezano za troškove oko tiskanja i distribucije hrvatskih knjiga, odnosno upozorio s kolikim je troškovima sve to povezano te da im je potrebna velika pomoć dobrih kršćana sa svih strana. Osim toga, Trubar je u vezi s prevođenjem NT kojega su se prihvatili izložio sljedeće:

A kako bi Vaše Kraljevsko veličanstvo i drugi također znali iz kakvih knjiga i što mi to prevodimo i hoćemo li s tim našim prevođenjem, tiskanjem, pismima i slovima ostati besprijeekorni i otporni na porugu te hoćemo li položiti ispit pred stručnjacima za Sveto pismo i iskusnim znalcima u hrvatskom jeziku, ovdje ću i o tome kratko izvijestiti. Iako imamo i koristimo istodobno više od jednoga latinskog, njemačkog i talijanskog prijevoda *Biblije* (a zbog mnogih starih slavenskih riječi i češki), poštujemo i slijedimo najviše Erazmov i Lutherov prijevod. [...] Ovaj put uz *Novi zavjet* nismo i nećemo ništa drugo prevoditi niti tiskati osim katekizma, osnovnih članaka kršćanske vjere prema Filipovim *Loci theologici* i jedne kratke postile, također preuzete iz postilâ Filipa, Branca i Lossija. [...] Jer svi mi prevoditelji to smo zajedno obećali našem prečasnom i vjernom gospodararu i patronu, gospodinu Ungnadu, prisegnuvši u prisutnosti jednoga württemberškoga savjetnika da nećemo slijediti nikakav drugi prijevod *Biblije* niti prevoditi ili tiskati ijednu drugu knjigu osim onih koje su odobrili i prihvatili učenjaci koji slijede Augsburško vjeroispovijedanje ili su mu bliski. Također smo mi, prevoditelji, prihvatili i obećali Njegovoj milosti – ja osobno za sve svoje prevedene slovenske knjige i one koje sam dao u tisak, a koje već jesu ili će biti tiskane latinskim i njemačkim slovima, a također i stipan Istranin i Antun Dalmatin za sve knjige koje su preveli sa svojim pomoćnicima i dali tiskati glagoljičkim i ćirilničkim slovima – da ćemo, ako nas se zbog naših prijevoda ili tiskovina bude optužilo pred zakonom ili pozvalo na odgovornost, iste osobno opravdati i obrazložiti pred bogobojaznim, učenim i nepristranim ljudima. (Hrvatski prijevod: Marina Miladinov u: Jembrih 2007b: 107–125.)

3 Zaključak

Iz Trubarova predgovora glagoljičkom NT (1562) razabire se njegova svekolika zauzetost oko tiskanja te knjige kao i oko cjelokupnoga prevoditeljsko-izdavačkog

pothvata. To pak govori da je zajednički posao, uz potporu mnogih u Njemačkoj, rađao nakladničke plodove. Od 1561. do 1565. tiskano oko 30 000 primjeraka knjiga (pritom se misli i na talijanska izdanja), od kojih je ipak najviše bilo tiskano na glagoljici (14 naslova), potom na ćirilici (8) i latinici (6), a sve to u tiskari koju je Hans Ungnad nazivao *Windische, Chrabatische und Cirulische Trukherrey*. Tu su tiskaru u 20. stol. u svojim radovima njemački i neki hrvatski autori različito nazivali: *Ungnadov biblijski zavod, südslawische Bibelanstalt, jugoslavenska tiskara, Jugoslovanski biblijski zavod v Urachu* itn. (v. Jembrih 2007: 99–112). Bez obzira na spomenutu različitost naziva u različitim vremenima doista se, bez pretjerivanja, može reći da je spomenuta tiskara u Urachu, s obzirom na tiskarsku produkciju, bila najstarija hrvatska tiskara izvan Hrvatske u 16. stol. Zasluga za njezinu opstojnost i funkcionalnost pripada, prije svega, povijesnim okolnostima tadašnjega doba, a potom i pojedincima, kako Primožu Trubaru tako i Petru Pavlu Vergeriju ml., Hansu Ungnadu, Stipanu Konzulu i svim njegovim suradnicima prevoditeljima, virtemberškome vojvodi Krištofu, njemačkim knezovima, vojvodama i drugim mecenama, kralju Maksimilijanu II., ljubljanskim i Kranjskim staležima i mnogima koji su prevođenje *Biblije* na hrvatski jezik poticali i novčano pomagali.

Danas, kad su oba izdanja NT, glagoljičko (1562/63) i ćiriličko (1563), dostupni u pretisku (2007, 2008), može se najbolje prosuditi koliki je bio napor da se te knjige u 16. stol. uopće pojave na svjetlu dana.

I na kraju neka mi bude dozvoljeno nekoliko primjedbi u vezi s člankom Pavla Jovića što ga je objavio u *Slavističnoj reviji*, let. 56/57 – Trubarjeva številka (2008/4; 2009/1), pod naslovom *Prispevek Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev k reformi cirilice*. Neupućena čitatelja neke autorove rečenice u članku mogu dovesti u zabludu. Naime, autor podastire čitatelju tvrdnju koja je neodrživa. Prema njemu je Primož Trubar bio reformator ćirilice u knjigama koje su tiskane u Urachu između 1561. i 1563. »V prispevku smo se osredinili na primerjavo črkopisa v prvih tiskanih knjigah v cirilici (1491–1525), med katere spadata tudi omenjeni Trubarjevi knjigi (*Pokusni list, Abecednik*, op. A. J.), ki sta bili natisnjeni v tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu leta 1561.« (Jović: 406). Koliko mi je poznato, a vrlo mi je dobro znano, da spomenute godine u Urachu nije tiskana nikakva Trubarova, već Dalmatin-Konzulove knjige u ćirilici (*Tabla za dicu...* i *Edna malahna kniga ...*), a ne kako to navodi Jović. Nije jasno zašto Jović piše »v Trubarjevem *Poskusnem listu*«. Osim toga, ni Benz (1940) ni Rupel (1958) uopće ne spominju »Trubarjev *Poskusni list*«. Uostalom, ćirilički smo *Poskusni list* imali prilike vidjeti na izložbi u NUK-u (22. maj–22. junij 2008: Trubarjev in Ungnadov dar Evropi). Jovićevo podnaslov *Črkopis v Trubarjevih cirilskih knjigah* također ne odgovara istini, kao ni rečenica: »Cirilska abeceda oz. azbuka v Trubarjevem *Poskusnem listu* iz leta 1561. je vsebovala 32 znakov [...].« Točno se zna, tko je u uraškoj tiskari skrbio za glagoljička i ćirilička slova. Stipan Konzul brinuo se za glagoljička, a Antun Dalmatin za ćirilička slova (Jembrih 2007a: 37–49). Jović spominje »Trubar in njegovi sodelavci« i pri tom prešućuje najvažnija imena Stipana Konzula i Antuna Dalmatina. Koliko

god se Pavle Jović trudio u svome spomenutom članku pokazati da je Trubar bio osoba koja je imala posla s ćirilicom, smatram da to nije ničim dokazao, već tendenciozno pokušao čitatelja navesti na krivi put. U prethodnome momu izlaganju jasno se razabire koja je bila uloga Primoža Trubara, a koja Stipana Konzula, Antuna Dalmatina i njihovih suradnika u »Biblijskome zavodu« u Urachu. Uostalom, Trubar je svoje knjige tiskao latinicom, a ne ćirilicom. U naslovu ćirilčkoga Katekizma iz 1561.: *Katexismus. Edna malahna knjiga* [...] piše da je »kroz Antona Dalmatina i Stipana Istriana sad najprvo iz mnogih na jazyk harvacki istumačena.« Dakle, tu nema Trubarova imena. Svakako da je opravdano u Trubarovoj godini pisati o zaslugama koje mu pripadaju zbog svega onoga što je u ovome prilogu spomenuto. No, kad je pak riječ o konkretnim djelima s Trubarovim imenom, onda je riječ o njegovu autorstvu, koje mu, iako bi to Jović želio, ipak ne pripada u pogledu ćirilčkoga *Pokusna lista* i *Abecednika* (*Table za dicu*, 1561).

Literatura

- Prvi del Novoga testamenta* [...] iz mnogih jazikov, v općeni sadašnji i razumni hrvatski jazyk, po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istranu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen [...] V Tubingi, 1562 (pretisak 2007). Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- BARBARIĆ, Štefan, 1986: Slovenska reformacijska književnost v srednjeevropskem kontekstu. Darko Dolinar (ur.): *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU.
- BENZ, Ernst, 1940: Der älteste zyrillische Druck aus Hans von Ungnads Druckerei in Urach. *Südost-Forschungen*, Heft 1. München.
- BUČAR, Franjo, 1920: Računi o dohodcima i troškovima za hrvatsku protestantsku tiskarnicu u Urachu [...] 1561. do 1563. *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, knj. IX/X. Zagreb.
- BUČAR, Franjo, 1941: Računi o dohodcima i troškovima za hrvatsku protestantsku tiskaru u Urachu [...] 1563. do 1564. *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arhiva* XV. Zagreb.
- JANKO, Anton, 1997: *Primus Truber. Register Commentarium*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- JEMBRIH, Alojz, 2007a: *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu: rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561–1565) i Regensburgu (1568): prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- JEMBRIH, Alojz, 2007b: *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novoga Testamenta (1562/1563)*. Prilog 2. Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- JOVIĆ, Pavle, 2008/9: Prispjevek Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev k reformi cirilice. *Slavistična revija* 56–57/ 4–1. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 405–409.
- KOSTRENCIĆ, Ivan, 1874: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien: C. Gerold.
- RAJHMAN, Jože, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU.
- ROTAR, Janez, 1988: *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: DZS.

- RUPEL, Mirko, 1961/62: Trubar in Hrvati. *Slavistična revija* 13/1–4, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- RUPEL, Mirko, 1958: Glagolski in cirilski pokusni listi iz 16. stol. *Bibliotekar* 10/4. Beograd.
- RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: DZS.
- SAKRAUSKY, Oskar (ur.), 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien: Evangelischer Presseverband.
- SCHNURRER, Christian Friedrich, 1799: *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert: ein literarischer Bericht*. München: R. Trofenik.